

Az uralkodó mint a szubjektum szélsőséges megnyilvánulása egy Hofmannsthal- és egy Ady-versben

Egy birodalmi álom és egy álom birodalma

„A feudális, klerikális reakció reánk nehezedett egészen. Ez az ország tán sohasem volt olyan koldus, mint most, s néhány évtizedes modern élete annyi tennivalót még nem mért reá, mint amennyi tennivalója most van. Szabadulás csak úgy történhetnék, ha szétrombolnánk minden megmaradt kínai falat. A kínai falak mögött azonban nagyra növekedni engedett hatalom tanyázik. És e hatalom is megérezte a veszedelmet. Mikor látta, hogy a harc kikerülhetetlen, a falak lovagjai kezdtek a harcba. Régi fogás. Így csinálták a körülzárt középkori rablólovagok is. A mostaninak pláne formája sem új.” (Ady Endre: A mennyeknek országa. Nagyvárad Napló, 1901. augusztus 27.; AEÖPM II. 288)

Ady Endre: *Ülök az asztal-trónon*

Ülök az asztal-trónon,
Én, mámor-fejedelem
S fejemet, a sülyvedtet,
Följebb-följebb emelem.

Nagy szemeim tüzelnek,
Fülemben ifju dalok.
Orrom, szám, szivem töltik
Muskotályos illatok.

Boros, nagy dicsőségem
Villámlík, szinte vakít.
Kíáltok: „Hozzatok, hejh,
Egy inséges valakit.”

Hugo von Hofmannsthal:
Der Kaiser von China spricht:

In der Mitte aller Dinge
Wohne Ich, der Sohn des Himmels.
Meine Frauen, meine Bäume,
Meine Tiere, meine Teiche
Schließt die erste Mauer ein.
Drunten liegen meine Ahnen:
Aufgebahrt mit ihren Waffen,
Ihre Kronen auf den Häuptern,
Wie es einem jeden ziemt,
Wohnen sie in den Gewölben.
Bis ins Herz der Welt hinunter
Dröhnt das Schreiten meiner Hoheit.

„Ma királyi kedvem van,
Ma az élet meghatott,
Ma sajnálok, ma szánok,
Ma szeretek, ma adok.”

S az első bús jöttmentnek
Pénzcském megcsörgetem
S királyian, vidáman
Lábai elé vetem.

(Első megjelenés: 1907. június 16. Buda-
pesti Napló, kötetben: 1907, *Vér és arany*
kötet)

A kínai császár beszél:

Minden dolgok közepén
Lakom Én, az ég fia.
Asszonyaimat, fáimat,
Állataimat, tavaimat
Az első fal zárja körül.
Lent fekszenek az őseim:
Fegyverükkel felravatalozva,
A fejükön koronájuk,
Mint ahogy ez mindegyiknek kijár,
Így lakoznak a sírboltokban.
A világ szívéig lehallatszik
Fenségem léptének dübörgése.

Stumm von meinen Rasenbänken,
Grünen Schemeln meiner Füße,
Gehen gleichgeteilte Ströme
Osten-, west- und süd- und nordwärts,
Meinen Garten zu bewässern,
Der die weite Erde ist.
Spiegeln hier die dunkeln Augen,
Bunten Schwingen meiner Tiere,
Spiegeln draußen bunte Städte,
Dunkle Mauern, dichte Wälder
Und Gesichter vieler Völker.
Meine Edlen, wie die Sterne,
Wohnen rings um mich, sie haben
Namen, die ich ihnen gab,
Namen nach der einen Stunde,
Da mir einer näher kam,
Frauen, die ich ihnen schenke,
Und die Scharen ihrer Kinder;
Allen Edlen dieser Erde
Schuf ich Augen, Wuchs und Lippen,
Wie der Gärtner an den Blumen.
Aber zwischen äußern Mauern
Wohnen Völker, meine Krieger,
Völker, meine Ackerbauer.
Neue Mauern und dann wieder
Jene unterworfenen Völker,
Völker immer dumpfern Blutes,
Bis ans Meer, die letzte Mauer,
Die mein Reich und mich umgibt.

Némán, gyepadaintól,
Lábam zöld zsámolyától indulva
Egyenletesen tagolt vízáramok haladnak
Kelet-, nyugat- és dél- és északfelé,
Hogy öntözzék kertemet,
Mely a széles Föld.
Itt a sötét szemek állataim
Tarka mozgását tükrözik,
Kint színes városokat tükröznek,
Sötét falakat, sűrű erdőket
És sok nép arcát.
Nemeseim, mint a csillagok,
Körülöttem laknak,
Nevüket én adtam,
Neveket azután az egy óra után,
Amikor valaki közelebb jutott hozzám,
Asszonyaikat én ajándékozom nekik,
És gyermekeik seregét;
E Föld minden nemesének
Szemet, termetet és ajkat teremtettem,
Mint kertész a virágoknak.
De külső falak között
Népek laknak, harcosaim,
Népek, földműveseim.
Új falak és aztán ismét
Azok a leigázott népek,
Egyre komorabb természetű népek
A tengerig, az utolsó falig,
Amely birodalmamat és engem körülvesz.

(Első megjelenés: 1898, Wiener Allgemeine Zeitung, Húsvéti Különszám, kötetben: 1907, Gesamtelte Gedichte)

Szubjektum és hatalom

A századfordulón, illetve a század első éveiben írt két vers abban hasonlít egymásra, hogy a lírai én mindkettőben az uralkodó szerepét veszi föl. Amikor a szubjektum uralkodóként jelenik meg, kiterjeszti önmagát, ezáltal egyszemélyben a világot is birtokolja. A Hofmannsthal-verset (1898) a szakirodalom egy része így is értelmezi: az egocentrikus én túlaradásának tartják (*Schaeder*, 1947, 41–42.; *Pestalozzi*, 1958, 99.), Ady esetében azonban a szakirodalom nagy része inkább a pénz-motívumra koncentrálna, egyébként nem alaptalanul, hiszen a költemény a *Mi urunk: A Pénz* (1907) ciklusban helyezkedik el – bár a költő eredetileg *Az Ős Kaján* ciklusba szánta, s csak később, a kötetbe rendezés munkálatai közepette módosított ezen elképzelésén (*Ady*, 1995, 421.). Én és világ viszonya mindkét költeményben uralkodó és alávetett viszonyként jelenik meg. Vizsgálatra érdemes kérdés, mi a célja a költőnek azzal, hogy uralkodóként jelenteti meg a versbeli szubjektumot, és ez a megjelenítés miként történik.

Az uralkodóról festett kép

Könnyebb először a második kérdésre válaszolni: a kép, amit Ady fest magáról a versben, a mámor-fejedelem képe. Ezzel vissza is utal *A Halál rokona* ciklusban szereplő *Elilliant évek szőlőhegyén* című költeményre, ahol a versbeli szubjektum szintén egyfajta mámor-fejedelemként határozza meg önmagát: ott saját magát koronázza meg, de csak azért, hogy aztán a csúcsra érve saját maga véget is vessen uralkodásának. A szubjektum két jelentős cselekvése abban a versben a koronázás, illetve az öngyilkosság aktusa – saját magának ad életet, illetve saját magától veszi el azt. *Az Ülők az asztal-trónon* című köl-

temény íve felfele mutat: a fej emelése, az érzékek megszólaltatása, majd a dicsőség említése mind-mind ezt fejezi ki. Majd a költemény közepén megjelenik a másik, az uralkodó ellentéte: a szegény, az ínségben élő. Mint ahogy az én mindig csak a másikkal való kapcsolatában talál rá saját identitására, úgy itt is ez történik: az uralkodó csak az adás gesztusában, az alattvalóval való találkozásban válhat uralkodóvá. Saját maga kiüresítésével, a pénz, a hatalom szimbólumának átadásával válik azzá, ami: fejedelemmé. A hatalom jelképe a pénz, nem véletlenül található a költemény a *Mi urunk: a Pénz* ciklusban.

Hofmannsthal *Gesammelte Gedichte* (Összegyűjtött versek, 1907) című kötetében három, a klasszikus értelemben szereplírúra emlékeztető költeményt találhatunk. Ilyen például a *Des alten Mannes Sehnsucht nach dem Sommer* (Idős férfi vágyakozása a nyár után), a *Der Schiffskoch, ein Gefangener, singt* (A hajószakács, egy rab énekel) és a *Der Kaiser von China spricht* (A kínai császár beszél) című költemény. Most, az uralkodás és szubjektum kapcsolatát vizsgálva, az utóbbival fogunk foglalkozni. Ha a *Vorfrühling* (Kora tavasz) című költeményben meg sem jelent az egyes szám első személyű alak, akkor a *Der Kaiser von China spricht* címűben éppen ez dominál. Ez az uralkodó más típus, mint Adynál. Ady versében nem konkrét az uralkodó személye, csupán mámor-fejedelemmé neveződik meg, és központi tulajdonsága a pénz birtoklása, illetve adásának képessége. Hofmannsthal költeményében egy konkrét alak, a kínai császár beszél. A kínai császár a világ legnagyobb birodalmának ura, jelképes alak. Az uralkodás legfőbb eszköze itt nem a pénz, hanem a birtokolt emberek, javak és földek sokasága, ennyiben tehát hagyományosabb társadalomképet idéz. Az első falon belül helyezkednek el az aszszonyai, a fái, az állatai, a tavai. A föld alatt az ősei fekszenek. Majd kitágul a tér, melynek középpontja a császár: a kertje az egész világ. A külső falon túl is van élet, de ez csak tükröződik: a városok, erdők. A császárt körülvevő személyek csak általa léteznek: a nemeseknek ő adta a nevet, az asszonyaikat. A tér a vers folyamán tovább tágul: újabb és újabb falak veszik körül az újabban leigázott népeket, míg végül a birodalom legkülső falát már nem mesterséges fal, hanem a természetes határ, a tenger jelenti. A szubjektum szélsőséges kitágulásáról van itt szó, amikor az végül is az egész világot magában foglalja, illetve a világ a szubjektumban létezik. Mistry (1976, 67.) értelmezése szerint a császár közvetít ég és föld, isten és ember között, szerepe ilyen értelemben központi, és nem feltétlenül áll távol a mámor-fejedelem figurájától, aki szintén közvetít ég és föld között, csak nem császári szerepénél fogva, hanem a mámor által.

Hatalom és szubjektum viszonya az alteritásban és a modern társadalmakban

Visszatérve ahhoz a kérdéshez, hogy vajon miért pont uralkodóként jelenik meg a lírai szubjektum, nos, mindkét vers fölveti a hatalom és a szubjektum viszonyának kérdését, mellyel a huszadik század második felében legintenzívebben Michel Foucault foglalkozott. Foucault (1998, 8.) szerint a szubjektum nem valami önmagában megragadható, állandó és stabil pont, amely a megismerés és az igazság alapja lehet, hanem a szubjektum maga is a „történelem belsejében jön létre”, és a történelem folyamán változik. A tudás és a hatalom pedig összekapcsolódik: minden tudás és megismerés mögött hatalmi harc rejtőzik (Foucault, 1998, 43.). Foucault ezeknek a hatalmi viszonyoknak a megértését tűzte ki célul (lásd magyarul például: Foucault, 1994), és arra a következtetésre jutott, hogy ezeket a viszonyokat igen nehéz megragadni, csupán a hatalom különféle formáival szembeni ellenállás módjaiban lehet őket vizsgálni. Ezek az ellenállásformák a hatalom egy technikája, egy formája ellen irányulnak. A hatalomnak egy olyan formájáról van szó, amely az egyénekből szubjektumokat hoz létre. A szubjektum szónak két jelentése van: az egyikben az egyén irányításon és függőségen keresztül másnak van alávetve (subject to), a másikban pedig egyfajta önismeret vagy lelkiismeret saját identitásához köti. De mindkét jelentés egyfajta hatalmi formára enged következtetni, amely az

egyént valaminek alárendeli. Foucault elemzi, hogy a tizenhatodik század óta a hatalomnak egy új formája fejlődik, egy új politikai szerkezet: az állam. Az állam, ez az új hatalmi forma, az individualizáló technikáknak és a totalizációs eljárásoknak a kombinációja. Az állam új hatalmi technikát integrált, ezt Foucault lelkipásztori hatalomnak nevezi, így az állam a lelkipásztori hatalom új formájának tekinthető. A modern állam nem egyének felett jön létre, hanem olyan kifinomult struktúra, melybe az egyének beépíthetők; a hatalom nem centralizáltan, hanem szétszóródva van jelen.

Modernség és feudális pózok?

Mindkét vers – legalábbis első pillantásra – a hatalom hagyományos, centralizált formában jelentkező változatával hozható kapcsolatba (ami Foucault szerint már a 16. századtól kezdve felbomlik): a fejedelem, illetve a császár a hagyományos központosított államforma képviselői. Így viszont ellentmondás feszül a költemények modern kori keletkezése és azon hatalomfelfogás között, ami a költeményekben megnyilvánul. Hofmannsthal esetében a szakirodalom klasszikus magyarázata (lásd például Lemon, é. n.) a következő: Hofmannsthalnál a kínai birodalom a Habsburg-birodalom jelképe, maga Hofmannsthal pedig a birodalom akkori bizonytalan helyzetében (megmarad? nem marad meg?) visszavágyik annak biztonságába, a régi feudális és abszolutisztikus rend felé orientálódik. A kínai birodalom tehát ebben az értelmezésben a Habsburg Birodalom allegóriája, a költeményben szereplő falak pedig nem a Kínai Nagy Falat jelentik, hanem a Bécsben épített Ringstrasse jelképei lehetnek, amelynek építése 1857-ben kezdődött, és amely kettős funkciót látott el: elkülönítette a belsőbb kerületeket a külső kerületek szegényebb rétegeitől, és újonnan épült létesítményeivel (például Operaház, múzeumok) bizonyította a császár hatalmát. Ugyanakkor Hofmannsthal utópiája nem csupán az államrendről szólhat: a költő a szétzilált, bizonytalan

Az Ady-vers szinte a Hofmannsthal-vers paródiája lehetne: nem is lenne nehéz paródiaként előadni. Míg a kínai császár teljhatalmú, az egész világon uralkodik, és a világ közepén lakik, addig a „mámor-fejedelem” a kocsmá ura, és trónja az „asztal-trón”. Míg a kínai császár alattvalói szinte megszámlálhatatlanok, addig a kocsmá urának csak egy alattvalója van, hatalma abban merül ki, hogy egy embernek adhat aznap éjszaka egy kis alamizsnát. Fejedelemsége a mámorban elképzelt fejedelemség, amikor a részegségtől elalélt fejét képes egy pillanatra felemelni.

lanná vált szubjektum korábban visszavágyhat a biztos középponttal rendelkező szubjektumhoz, amely viszonyítási pont lehet a világban való eligazodáshoz. A szétszórtság-élmény – bár korélmény, és Hofmannsthal többször is megfogalmazta, például a jól ismert *Lord Chandos levelében* – tehát mégis negatív élmény. A korban nem érzi jól magát a költő, és ezért vágyik vissza egy másik, jól körülhatárolható renddel bíró és éppen ezért a szubjektumot is egy középpont által egyértelműen meghatározni képes korba. Úgy tűnik, az „én” szenved a meghatározatlanságtól, a szétszórtság-élménytől.

Ady Endre esetében is ellentmondásokat találhatunk a modernség és az uralkodópóz között. A pénz-ciklusban való elhelyezkedése a művet éppen a modern téma felől nézve jellegzetesen modern költeménnyé teszi. Ugyanakkor a fejedelmi póz éppen ennek az ellentétét fejezheti ki: visszavágyást egy aviasztikusabb rendbe. A kettőt a pénz köti össze: a hatalmat itt nem a falak, nem a terület birtoklása és nem a névadás fejezi ki, hanem a

pénz. Ennyiben Ady a hatalom modern működését fedezte fel: a modern társadalomban nem a föld, hanem a pénz birtoklása jár hatalommal. Ugyanakkor a fejedelmi póz többretegű asszociációs kört indíthat el: egyrészt a honfoglaláskori fejedelmi hatalomra utalhat, másrészt a mámor említésével Dionüszoszra, harmadrészt a királyi gesztus kijelentésével a feudális királyi hatalomra.

A költő és a beszélő (a lírai én)

Bár a Hofmannsthal-vers elemzői említik, hogy a mű címe tulajdonképpen jelzi a költő és a lírai én elhatárolódását, többségük mégsem tulajdonít ennek különösebb jelentőséget. Ez alól kivétel Freny Mistry (1976), aki hangsúlyozza, hogy a kínai császár a beszélő, és a verset abból a szempontból értelmezi, hogy a kínai kultúrának milyen hatása volt Hofmannsthalra. Pedig a cím sokatmondó: megjelöli a beszélőt (a kínai császár), és magát a beszéd aktusát (spricht). Tehát a költő beszéde elkülönül a kínai császár beszédétől. Ugyanakkor hiányt is érezhetünk: nincs megjelölve, hogy kihez vagy kikhez beszél a császár. A népéhez? Saját magához? Egy, az olvasó által nem ismert személyhez? Ez a hiány teszi a beszédhelyzetet meghatározatlanná, általánossá. A hely és idő ugyanígy meghatározatlan marad: nem konkrét helyen és időben, konkrét személyhez/személyekhez szól ez a beszéd. A tér pedig a vers folyamán a szubjektumtól a világegyetemig tágul. A beszéd nem konkrét, hanem a kínai császárnak a költő által elképzelt, megalkotott beszéde, és ezt kifejezetten jelzi is a költemény címe, ezért is könnyű utópiának elképzelné. Ha tetszik, a kínai császár beszéde a költő beszédébe van beágyazva.

Ady versében a lírai szubjektum és a költő személye nem válik el hangsúlyosan egymástól, sőt a mámor-fejedelem a költő-fejedemre enged asszociálni, minthogy Ady közismerten az írás és a mámor között összefüggést látott. A költő személye hangsúlyosan nem különül el a versbeli beszélő személyétől, sőt inkább összefonódásukat lehet érzékelni. Itt is feszül ellentmondás, hiszen Ady a cikkeiben a királyi hatalmat többnyire erőteljesen kritizálja, csak Mátyás királlyal tesz kivételt (lásd például a híres *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című cikket. Figyelő, 1905.; AEÖPM, VII. 20.). A versben megjelenő fejedelemmé, királlyá emelt alak azonban átvittén értendő: a lírai szubjektum felemelkedéséről, szinte istenüléséről van szó. Ugyanakkor a mámornak különös jelentősége van abból a szempontból, hogy a valóságtól elemel, így a monológot mégsem feltétlenül a költő, hanem a mámorban megnyilatkozó személy beszédének lehet tekinteni.

Mulatozó magyar dzsentrí kontra világbirodalmi álmokkal bíró monarcha

A pénz- és hatalom-motívum sajátosan adys módon összekapcsolódik a borral, a mámorral. Ezt Földessy (1949, 61–62.) és Hatvany (1959, 221.) is hangsúlyozza. Földessy Baudelaire-rel hozza párhuzamba a bor-motívumot, és a francia költő *A magányos bora*, illetve *A rongyszédők bora* című költeményeit idézi. Hatvany viszont Gottfried Kellert említi, aki szerinte a német irodalom „megszentült korhelye”, illetve a shakespeare-i korhelyt: „IV. Henrik, mint magyar dzsentrí a magyar Falstaff kocsmasztalán” (Hatvany, 1959, 221.). A királyi gesztus fiktitivását emeli ki Király István, aki szerint a pénz hatalma a költőt a mindennapok fölébe emelte, megadta neki a teljesség hitét (*Király*, 1970, 378.). Király vette észre azt is, hogy ha királynak, istennek, fejedelemnek érezte magát a költő, az mindig összefonódott a pénz képzetével. Amennyire jellegzetesen a Monarchiát idézi Hofmannsthal verse, Adyé ugyanúgy a magyar duhaj borozó nemes pózát eleve-níti fel – elég Vörösmartyra vagy a Bánk bánra utalnunk.

A koraletlan hatalom álma és a hatalom paródiája

Hofmannsthal versében a császár személye az egész világot átfogja, Adynál – ha profánul értelmezzük – csak az ivótársaságban betöltött vezető szerepről van szó. Ugyanakkor mindkét mű esetében szükség van arra, hogy a lírai szubjektum az uralkodó szerepét vegye föl. Saját identitását ugyanis csak az uralkodáson és az alattvaló, függő viszonyon keresztül nyeri el. A császár nem császár az alattvaló népek nélkül, és a „mámor-fejedelem” nem fejedelem anélkül a szegény ember nélkül, akinek adhat. Mindkét költemény helymegjelöléssel indul: a kínai császár a világ közepén lakik, Ady lírai hőse az asztaltrónon. Az Ady-vers szinte a Hofmannsthal-vers paródiája lehetne: nem is lenne nehéz paródiaként előadni. Míg a kínai császár teljhatalmú, az egész világon uralkodik, és a világ közepén lakik, addig a „mámor-fejedelem” a kocsmá ura, és trónja az „asztal-trón”. Míg a kínai császár alattvalói szinte megszámlálhatatlanok, addig a kocsmá urának csak egy alattvalója van, hatalma abban merül ki, hogy egy embernek adhat aznap éjszaka egy kis alamizsnát. Fejedelemsége a mámorban elképzelt fejedelemség, amikor a részegségtől elalélt fejét képes egy pillanatra felemelni. Míg a kínai császár (vagy a mellé képzelt Habsburg-ház) hatalma megfogható, a „mámor-fejedelemé” „boros” dicsőség – ez bizony úgy is olvasható, hogy nem valódi dicsőség, csak a ’fejébe szállt dicsőség’. Hatalmi vágy és kisszerű környezet ellentéte okozza ezt a paródiaszerűséget, amely Adynál eltávolíthatja a szöveget a szó szerinti jelentéstől, s teheti a verset nem csupán a pénz hatalmának megfogalmazójává, de a hatalom paródiájává is. Hofmannsthal versét viszont nem tudnánk paródiaként elképzelni, ott a távolságot a cím adja: a költő a kínai császár szájába adja a mondanivalót, ezzel költő és lírai szubjektum távolságát érzékelteti, de a kínai császár szövege komoly, uralkodóhoz illő.

Összefoglalva: mindkét vers középpontjában a hatalom és a szubjektum áll. Mindkét mű egy aviasztikusabb, feudális jellegű uralomképet közvetít a modernség korában, a centralizált, foucault-i értelemben nem szétszórt hatalomét. A szubjektum mindkét esetben az uralkodó szerepét veszi fel. Az osztrák lírára tehát nem minden esetben igaz az a megállapítás, hogy a szubjektum, a lírai én eltűnik: jelen esetben igenis központi szerepet vesz fel, kinyilatkoztat, definiálja önmagát, tudatosan a középpontban helyezkedik el, birtokolja a világot, és ezt a szerepet csak kissé gyöngíti a költő és a lírai szubjektum közti távolságtartás. Míg azonban Hofmannsthal egy birodalmi álmodat fogalmaz meg abban a korban, amikor ennek az álomnak a valóságalapja gyöngülni látszik, és a birodalom léte kezd kétségessé válni, addig Ady – bár látszólag modern motívum, a pénz motívuma foglalkoztatja – a borozó feudális nagyúr képében egyfajta sajátosan magyar motívumot folytat, sirat el és parodizál. A hatalmi vágy akarása, de az ettől való távolságtartás is egyaránt jellemző mindkét versre: Hofmannsthalnál ez a távolságtartás a lírai én és a költő hangsúlyos szétválasztása által megy végbe, Adynál viszont a parodisztikus olvashatóság lehetősége nyújtja ugyanezt.

Kitekintés: A Kína-szindróma. A másik mint saját

Bár a két költemény vizsgálható volt mint én és a világ, szubjektum és hatalom viszonyának sajátos irodalmi megnyilatkozása, adósak maradtunk még jó néhány kérdés megválaszolásával. Először is: a Hofmannsthal-műben egészen konkrétan Kína a Birodalom jelképe, az Ady-versben viszont nincs szó birodalmi jelképről, ott feltehetőleg a kocsmá a helyszín. De miért Kína? Itt bővítenünk kell a vizsgálódás körét, mert sokat mondhat, hogy az Ady-, illetve Hofmannsthal-életműben megjelenik-e még Kína, és ha igen, akkor milyen szerepben. Bár ez a kitérő időlegesen eltérít minket a *Vér és arany* kötetől, hiszen ott nem találhatunk ilyen témájú művet, Kína azért lehet érdekes, mert mint a Habsburg-birodalom vagy általában a Birodalom jelképe előfeltevéseink szerint

sajátos módon jelenik meg a közép-európai térség irodalmában – esetleg olyan módon, ahogyan más, nyugat-európai irodalmakban nem. Az idegen, az ismeretlen, az egzotikus iránti érdeklődés gyakori minden nép irodalmában, és általában a saját képpel való elégedetlenség szüli, sokszor pedig a saját vágyak („ilyen szeretnék lenni”) megtestesítője (Rüdiger, 1971, 14.) (Rüdiger [1971, 14–15.] szerint egyébként az összehasonlító irodalomkutatás számára érdekesebbek az irodalmi művekben megtalálható ilyenfajta egzotikus képek, mint például a szomszédokról kialakított kép, mert jobban követhető a fantázia működése.)

Hofmannsthalról tudjuk, hogy érdeklődött a kínai kultúra iránt: kínai versgyűjteménnyel rendelkezett, és két töredéke is tanúskodik erről az érdeklődésről: *Die beiden Götter (A két isten)* (1916/17) és *Über chinesische Gedichte (Kínai költeményekről)* (1924) címűek, melyek azonban későbbiek, mint a középpontban lévő versünk. Mégis, a költemény pontos forrását nem lehet felderíteni, csak azt tudjuk, hogy Hofmannsthal ismerhette a kínai történelem legfontosabb könyvét, a *Shu King*-et és a *Tao-te-King*-et (Mistry, 1976, 67.). Ha az Ady-életművet vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy Kína Ady költészetében és főleg prózájában is fontos szerepet kap, annak ellenére, hogy Ady Kínáról való ismerete a *Gésák* című operetten túl a napi sajtóban megjelent cikkekre korlátozódik. Kína éppen távolsága, idegensége által válhatott mindkét alkotó esetében a saját vágyak kifejezési formájává: Hofmannsthal esetében a birodalom megtartása, Ady esetében a magyar fejlődés álma testesült meg a Kína-képben.

Az Ady-lírában csupán két helyen, két korai verskísérletben játszik fontos szerepet Kína, az egyik a *Fel Kínába*, a másik *Az év komédiája* című korai zsenge. Mivel az előbbi sokkal karakterisztikusabban jellemzi Ady Kína-képét, ezért ezt emeltük ki:

Fel Kínába!

A bécsi diplomáciai körökben erősen tartja magát a hír, hogy Ausztria-Magyarország expedíciót tervez Kínába, s el akarja foglalni a namhuámi öböl környékét.

Kínézerek országáról
Ismét szól a nóta,
Kínézerek országában
Roppant nagy a kvóta.
Német, angol, orosz, talján
Földet foglal rendre,
Rettenetes, ha Kínában
Csak magyar nem lenne!
De lenni fog! »Fel Kínába!«
Ez a jelszó járja.
A kínai foglalókat

Hadihajó várja,
Megjelölte már az utat,
Zichy Jenő szépen,
Fel, honfiak, fel Kínába,
Foglalni serényen!

Mióta a Gésák járják
S Vun-Csi-nóta járja,
Ismerős lett már előttünk

Kelet fényes tája,
Ismerjük már jól a copfot,
Kultiváljuk nagyba’ –
A kinézer-csapat ellen
Mért ne mennénk hadba?

Debrecennek kinézerét,
Jó Sziklay bácsit (?)
Meggkérdztük, tudni vágyván
Ismert jó tanácsit,
A mi Vun-Csink kuplét csinált,
Mikor megkérdztük
S ezt a kuplét tisztelettel
A papírra tesszük:

Megy Kínába magyar-osztrák
Hódító sereg,
Hogy a kinézert kifosszák,
Buddha verje meg.
Ámde azért kár Kínába
Menni. Azalatt
Nálunk is lehetne törni
Kínai falat.
Csúf, csúf csakugyan... stb.

...És hogyha jól megfontoljuk
– Nehéz szemet hunyni –,
Igazat mond a nótaban
A helybeli Vun-Csi...

Kína mint az autoimágó megrajzolásának eszköze

Ady ebben a korai zsengejében, alkalmi versében meglehetősen ironikusan ábrázolja az osztrák-magyar hadsereg azon kísérletét, hogy Kínában ők is földet szerezzenek – mert ha mások is ott vannak, mi sem hiányozhatunk. Kína tehát egyrészt az Osztrák-Magyar Monarchiával áll szemben, és az értelmetlen hódító(nak szánt) háború szenvedő alanya, másrészt később a mi saját ’kínaiságunkról’ van szó. A Kína-kép sematikus: a gésák, a *Vun-Csi nóta*, a copf jellemzi. Mindez a *Gésák* című színdarabra utal, amely rendkívül divatos volt a korban, s melyet Debrecenben is bemutattak, Ady tehát ebből a forrásból szerezte Kína-ismereteit. (1) A darabban található a copfos Vun-Csi nótája is. (Kosztolányi *Pacsirta* című regényében is megjelenik ez a nóta, illetve ez a színdarab, a sárszegi igénytelenség példájaként.) A *Gésák* című színdarab az egzotikus japán kultúrát népszerűsíti, Kínához annyi köze van, hogy a darabban szereplő kávéház tulajdonosa kínai. A kép azonban vált: az idegen sajátta válik, a heteroimágó szelfimágóvá: a kínai Vun-Csi debreceni Vun-Csivé válik, Sziklay bácsivá. A hódítás értelmetlensége világossá válik: saját magunk háza táján kellene előbb rendet tenni. A kínai fal – ahogy Hofmannsthal versében a Ringstrasse szimbóluma lehet – Adynál a magyar beszűkültség szimbóluma, saját határaink, gyengeségeink jelképe. Ahogy Hofmannsthalnál Kína csak ürügy a Birodalom ábrázolására, úgy Adynál is – a saját ábrázolására. Mindkét szerzőnél a heteroimágó végső soron az autoimágó megrajzolásának eszköze.

Kína és az Ady-próza

Ady prózai írásaiban nagyobb szerepet kap Kína, és a róla kialakított kép is változatosabb: irodalmi, politikai, társadalmi vetülete egyaránt van. Ady cikkeiben Kína egyrészt a ’kínai történetek’-kel hozható összefüggésbe, másrészt a boxer-háborúval kapcsolatosan bukkan föl aktuális témaként, harmadrészt mint nagybirodalom, negyedrészt Magyarországot helyettesíti, ötödrészt pedig aktuális apróságokkal összefüggésben jelenik meg. Egy korai cikkében a divatos kínai történetekről ír, melyek népszerű irodalmi műfajjává váltak, s melyek mindig azt az aktuálist rejtik el, amelyet másképp nem lehetne elmondani: „Nagyon divatos volt egypár évtizeddel ezelőtt kényesebb témákat kínai történet alakjában megírni. Persze minden copfos atyafiról rá lehetett ismerni egy-egy ismerős alakra.”. Nem kis iróniával hozzát teszi, hogy neki is kedve volna ilyen történeteket írni, de – állítólag Kínában harakirire kényszerítik azt, aki ilyet tenne, úgyhogy mégsem teszi (Kínai történetek. Debreczeni Hírlap, 1899. február 13.; AEÖPM I.₂ 92–93.). A történetek kínaiasítása ősi fogás – ismétli Clemenceau *A boldogság fátyola* című művének Nemzeti Színház-beli bemutatójával kapcsolatban (*A boldogság fátyola – A pletyka*. Budapesti Napló, 1906. május 5.; AEÖPM VII. 224–225.).

Kínának nemcsak irodalmi, de politikai aktualitása is van: a boxer-háború szintén foglalkoztatja Adyt: a „civilizált” nagyhatalmak lemészárolják a kínaiakat a japánok szövetségeseiként (*Hétről hétre*. Szabadság, 1900. július 29.; AEÖPM I.₂ 313.; *A japánok*. Szabadság, 1900. szeptember 5.; AEÖPM I.₂ 333–334.). Kína és az európai civilizáció el-lentétét máshol is megfordítja: igazából Európa a civilizálatlan, mert barbár módon képes ölni. „Kiss Dávidon kívül, aki a kínai zavarok ügyében nagy nagyváradi tekintély, s aki éppenséggel nincs megelégedve Waldersee műveleteivel – alig pár embernek vehette el a gusztusát e szép élettől az a kis kivégzés, melyet a mennyei birodalom békéje érdekében ugyanott elkövettek. Mandarinok – csak az operettekből ítélve – nemcsak szép, de bölcs dolog is lenni. Ha hát van gondolkozó mandarin Kínában, az így elmélkedett:

– Ezek az európai barmok misszionáriusaikról ismerve nagyon gyámoltalan, híg velejű emberkének látszottak. Most kiderült, hogy nincsenek ezek némi fogékonyság híján az emberi civilizáció iránt. Akik úgy tudnak, olyan snájdigul ölni, mint ezek, még rövid

időn belül lehetnek kultúremberek...” (*Hétről hétre*. Szabadság, 1901. március 3.; AEÖPM I.₂ 457.) Kína itt a civilizáció, az „európaiság” megtestesítője, míg Európa a barbárságé. Később, az aktuális politikai eseményeket nézve az orosz – japán háborúval kapcsolatban megnyomorított kínaiakról is ír, háborúellenes élel. „Kuropatkin menekül. Talán veszve van. Talán megfordulhat még a harci kocka. Sok csoda esett már a Hunhó mentén. De mi minden történt e tucat nap alatt. Vért hömpölyögtetett a folyó. Egy országnyi téren vért ivott a föld. Elhamvadtak szerze a falvak. Ártatlan kulik, nyomorék lábú kínai asszonyok, gyerekek halomra ölve.” (*A mukdeni nagy csata*. Budapesti Napló, 1905. március 9.; AEÖPM VI. 306.)

Más alkalommal, mint például az új nagyváradai színház megépítésének ürügyén, a kínai birodalom világalurmi víziója bontakozik ki, és Kína a romboló, a barbár szerepében tűnik föl, ellentétesen az előbb említettekkel: „Majd négy-ötszáz év múlva, ha kínai hordák rombolják össze a felépült Európát, bizonyosan nem hagyják meg a mi keservesen épített színházunkat sem.” (*Az új színház*. Szabadság, 1900. augusztus 23.; AEÖPM I.₂ 553–554.) Ady később is vizionál Kínáról, de már nem feltétlenül negatív élel. Ázsiáról mint a hatalom lehetséges átvevőjéről beszél, ahol Kína a modern római birodalom lenne majd (*Nagyon furcsa esetek*. Budapesti Napló, 1905. augusztus 15.; AEÖPM VI. 245.)

A kínai falak nemcsak a rombolásra kész nagyhatalom, de a magyar feudalizmus, az elmaradottság jelképei is, így Magyarország fejlődésképtelenségét testesítik meg, s mint a versben, a heteroimágó átváltozik szelfimágóvá, olyan szelfimágóvá, amelyik a heteroimágó álarcában jelenik meg: „A feudális, klerikális reakció reánk nehezedett egészen. Ez az ország tán sohasem volt olyan koldus, mint most, s néhány évtizedes modern élete annyi tennivalót még nem mért reá, mint amennyi tennivalója most van. Szabadulás csak úgy történhetnék, ha szétrombolnánk minden megmaradt kínai falat. A kínai falak mögött azonban nagyra növekedni engedett hatalom tanyázik. És e hatalom is megérezte a veszedelmet. Mikor látta, hogy a harc kikerülhetetlen, a falak lovagjai kezdtek a harcba. Régi fogás. Így csinálták a körülzárt középkori rablólovagok is. A mostaninak pláne formája sem új.” (*A mennyeknek országa*. Nagyváradai Napló, 1901. augusztus 27.; AEÖPM II.₂ 88.) Ady Laczkovics János jakobinus irataiból is idéz, mert aktuálisnak érzi azokat, a kínai falak pedig megint Magyarország bezárkózásának és ezáltal fejlődésre való képtelenségének jelképei. „Nemsokára a dolognak egy új rendje álland be – hacsak minden szabad nemzeteket ki nem irtanak, minden könyvet meg nem égetnek, a könyvnyomókat, árusokat és az újságírókat, kik a szabad nemzetek történeteit hirdetik, meg nem hirdetik, [!] meg nem gyilkolják s végre Magyarországot a többi nemzetektől Kína falaival el nem zárják.” (*A demokrácia magyar út-törői*. Nagyváradai Napló, 1902. június 5.; AEÖPM III. 2228–229.) A híressé vált *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című cikkben ez a gondolatmenet folytatódik: „Kanton, Peking s a kínai városok jutnak az eszünkbe, ahol hajnalonként a kapukat lármás harsonaszóval nyitják meg, de örködnek, hogy ne lopózzék be valaki, aki újat hoz a kulik népének.” (*Ismeretlen Korvin-kódex margójára*. Figyelő, 1905.; AEÖPM VII. 20.)

Azt várhatnánk, hogy Párizsban a Kínáról kialakult kép élettelibbé válik, merthogy itt már Ady láthatott kínaiakat, és az addig távoli, elképzelt birodalom lakóiról kevésbé szematikus képet alakíthatott volna ki. Ez azonban nem így történt, továbbra is csak a felüle-

A kínai falak nemcsak a rombolásra kész nagyhatalom, de a magyar feudalizmus, az elmaradottság jelképei is, így Magyarország fejlődésképtelenségét testesítik meg, s mint a versben, a heteroimágó átváltozik szelfimágóvá, olyan szelfimágóvá, amelyik a heteroimágó álarcában jelenik meg.

tes benyomások határozzák meg a Kínáról, a kínaiakról kialakított imázst. Például egy játékszer-kiállítással kapcsolatban említi a kínai és japán játékszereket, melyeket mind Párizsban gyártottak (*A párizsi játékszer-kiállítás*. Budapesti Hírlap, 1904. július 17.; AEÖPM V. 77–79.). Többször előítéletes is a kínaiakkal szemben, nem tartja őket gondolkodó embereknek: „Montesquieu könyveit már kínai parasztok is olvassák, pedig az ázsiai koponya nincs berendezve ideákra” (*Párizsi noteszkönyv*). Azt a sztereotípiát is többször említi, hogy a japán férfiak szeretik a kínai nőket (például: *Párizsi noteszkönyv*, AEÖPM V. 201., vagy *Szerelem a harctéren*, Budapesti Napló, 1905. április 22.; AEÖPM VI. 136–137., *Jegyzetek a napról*. Budapesti Napló, 1905. október 26.; AEÖPM VII. 38., *Az idegen nők*. Budapesti Napló, 1906. augusztus 4.; AEÖPM VIII. 44., *Abbázia legszebb hölgyei*, Budapesti Napló, 1907. augusztus 2.; AEÖPM VIII. 288–189.). Mivel Franciaország népessége nem növekszik, ezért Ady víziója szerint majd az idegenek, többek között a kínaiak fogják benépesíteni (*Párizsi jegyzetek*. Budapesti Napló, 1907. január 23.; AEÖPM VII. 153–155.). Kína csak néha válik életközeli, kevésbé idegenné, például Ady beszámol a kínai kereskedelmi attasé és egy előkelő párizsi hölgy házasságáról is (*Kis párizsi szenzációk*. Budapesti Napló, 1907. július 19.; AEÖPM VIII. 272.).

Kérdés, hogy Hofmannsthal és Ady Kína-képe mennyiben érdekes irodalmi műveik szempontjából. Hofmannsthal esetében egyértelmű, hogy lényeges, hiszen tárgyalt verse ezt a motívumot dolgozza föl. Adynál a Kína-motívum csak a korai lírában bukkan föl, a prózai írásokban viszont annál intenzívebben. Sok más, az Ady-prózában fellelhető motívummal ellentétben ez a motívum nem bukkan fel az érettebb Ady-művekben, hanem elhal. Míg Hofmannsthal alkalmasnak érezte a képet saját vágyai kifejezésére, addig Ady a magyarság-problémát az *Új Versekből* és a *Vér és arany* kötetben már más motívumokkal kötötte össze, melyek elsősorban magyar gyökereiek.

Jegyzet

(1) A *Gésák* című operett Sidney Jones (1869–1914) és Owen Hall műve, először 1896. április 25-én mutatták be a londoni Daly’s Theatre-ben, hatalmas sikert aratott, 760 előadást ért meg, és hamar külföldön is népszerűvé vált. Nálunk Budapesten a Magyar

Színház nyitó előadásaként mutatták be először, 1897. október 16-án. Ady az 1899. április 30-i debreceni előadásról számol be (*Három előadás*. Debrecen, 1899. május 1.).

Rövidítések

AEÖPM I.₂ = Ady Endre összes prózai művei I. (1990) 1897. szeptember – 1901. május. Második, átdolgozott kiadás. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, Budapest.
AEÖPM II.₂ = Ady Endre összes prózai művei II. (1997) 1901. május – 1902. február: pótlás az I/2.–XI. kötetekhez. Sajtó alá rendezte Koczás Sándor és Nényei Sz. Noémi. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó.
AEÖPM III. = Ady Endre összes prózai művei III. (1964) [1902. márc. – dec.] Sajtó alá rendezte Koczás Sándor és Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

AEÖPM V. = Ady Endre összes prózai művei V. (1965) 1904. febr. – 1905. jan. Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
AEÖPM VI. = Ady Endre összes prózai művei VI. (1966) 1905. jan. – szept. Sajtó alá rendezte Varga József. Akadémiai Kiadó, Budapest.
AEÖPM VII. = Ady Endre összes prózai művei VII. (1968) 1905. okt. 1. – 1906. jún. 14. Sajtó alá rendezte Kispéter András és Varga József. Akadémiai Kiadó, Budapest.
AEÖPM VIII. = Ady Endre összes prózai művei VIII. (1968) [1906. jún. – 1907. szept.] Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Irodalom

Ady Endre (1995): *Összes versei III*. Sajtó alá rendezte Koczás Sándor és Kispéter András. Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, Budapest.
Földessy Gyula (1949): *Ady minden titkai*. Athenaeum, Budapest.

Hatvany Lajos (1959): *Ady II*. Szépirodalmi, Budapest.
Király István (1970): *Ady Endre I*. Magvető, Budapest.
Lemon, R. (é. n.): Eastern Empires and Middle Kingdoms: Austria and China in Hofmannsthal and

Kafka's Orientalist Fictions. 2008. 03. 31-i megtekintés, Oxford University, http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Bob_Lemon.pdf

Foucault, M. (1998): *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Latin Betűk, Debrecen.

Foucault, M. (1994): A szubjektum és a hatalom. *Pompeji*, 2. 177–187.

Mistry, Freny (1976): Hofmannsthal's „Der Kaiser von China spricht”. *The Modern Language Review*. 1. 66–72.

Pestalozzi, K. (1958): *Sprachmagie und Sprachskepsis im Werk des jungen Hofmannsthal*. Atlantis Verlag, Zürich.

Rüdiger, H. (1971, szerk.): *Zur Theorie der Vergleichenden Literaturwissenschaft. Band 1*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.

Schaeder, G. (1947): *Hugo von Hofmannsthal und Goethe*. Seifert, Hameln.

A Gondolat Kiadó könyveiből